

มากกว่าการเล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดีย
การใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำในงานสื่อศึกษา
Beyond Transmedia Storytelling
the Application of Actor-Network Theory

ยุทธนา สุวรรณรัตน์*

Yuttana Suwannarat*

* Corresponding Author Email: yuttana.gae@gmail.com

วันที่รับบทความ	20 กรกฎาคม 2567
วันที่แก้ไขบทความ	20 กันยายน 2567
วันที่ตอบรับบทความ	4 ตุลาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอประเด็นที่งานด้านสื่อศึกษาสัมพันธ์หรือใช้แนวคิดจากทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ ผ่านตัวอย่างการสร้างเรื่องเล่าแบบทรานส์มีเดียที่เกิดขึ้นในแอปพลิเคชันจอยลดาและในนิทรรศการศิลปะซึ่งในมุมมองสื่อศึกษาอาจยังไม่มองนิทรรศการศิลปะในฐานะสื่อหรือสามารถแสดงบทบาทความเป็นสื่อ บทความชิ้นนี้ชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ของการนำแนวคิดทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำมาศึกษาปรากฏการณ์การเล่าเรื่องข้ามสื่อและชวนให้พิจารณาเรื่องเล่าข้ามสื่อในแง่มุมที่แตกต่างเพื่อนำไปสู่การตั้งปัญหาวิจัยและวิธีการศึกษาใหม่ ๆ อันจะนำมาสู่คำตอบหรือคำอธิบายปรากฏการณ์ทางการสื่อสารที่ต่างออกไป

คำสำคัญ: เล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดีย, การใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ, สื่อศึกษา

Abstract

This article aims to present how media studies relate to or apply the concepts from Actor-Network Theory (ANT) by examining transmedia storytelling phenomena as exemplified in the Joylada application and art exhibitions. Traditionally, media studies have not fully recognized art exhibitions as a form of media or as capable to

* อาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม

* Faculty of Communication Arts Siam University

to function as a medium. This paper highlights the potential of employing ANT to study transmedia storytelling phenomena and invites consideration of transmedia narratives from different perspectives. Such an approach could lead to the new research questions and new research methods, offering alternative insights and explanations for these communication phenomena.

Keyword: Transmedia Storytelling, Application of Actor-Network, Media Studies

บทนำ

การศึกษาปรากฏการณ์ทางการสื่อสารมักจะพิจารณา “สิ่ง” ที่ศึกษาตามองค์ประกอบของการสื่อสาร โดยส่วนใหญ่มักแบ่งออกเป็นสี่องค์ประกอบตามแบบจำลองการสื่อสารของเบอร์โล (1960) ได้แก่ ผู้ส่งสาร, สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร, สาร และผู้รับสาร การอธิบายการสื่อสารตามแบบจำลองนี้เหมาะสมกับปรากฏการณ์การสื่อสารในยุคหนึ่งที่ยังมองการสื่อสารเป็นกระบวนการทางเดียว แต่ในปัจจุบันเทคโนโลยีทางการสื่อสารได้เอื้อให้เกิดการสื่อสารที่ไม่ได้มีรูปแบบเป็นการสื่อสารทางเดียว หากแต่มีลักษณะเป็นเครือข่ายอีกทั้งองค์ประกอบของการสื่อสารแต่ละองค์ประกอบก็ไม่ได้มีสถานะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งเท่านั้น องค์ประกอบการสื่อสารหนึ่ง ๆ อาจจะแสดงบทบาทที่เป็นได้ทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสาร หรืออาจจะเป็นได้ทั้งสื่อและสารในเวลาเดียวกัน

จอยลดา (Joylada) แอปพลิเคชันนิยายแชตออนไลน์ที่ได้รับความนิยมอย่างมากเป็นตัวอย่างหนึ่งของปรากฏการณ์การสื่อสารที่ไม่อาจใช้แบบจำลองการสื่อสารที่มีอยู่เดิมเพื่ออธิบายได้ จอยลดาคือแอปพลิเคชัน “นิยายแชต” ที่ถูกพูดถึงมากในทวิตเตอร์ นำเสนอเนื้อหาที่เป็นนิยายในรูปแบบใหม่คือมีลักษณะเหมือนการสนทนาในไลน์ ไม่ใช่การบรรยายเนื้อเรื่องเหมือนนิยายทั่วไป จอยลดาถือเป็นสื่อออนไลน์ที่มียอดเข้าถึง (media reach) มาก โดยเฉพาะในช่วงปิดเทอม มียอดคลิกสูงสุดถึงวันละ 1,000 ล้านครั้ง (techsauce, 2561) โดยกลุ่มผู้ใช้ส่วนใหญ่คือกลุ่มแฟนคลับศิลปินเกาหลีที่เป็น “สาววาย” – กลุ่มผู้รับสารที่มีความสนใจสื่อที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชายหนุ่ม – โดยนำศิลปินในโลกจริงมาแต่งเป็นนิยายแล้วนำเสนอในโลกเสมือน เนื้อหาในจอยลดาจึงมีลักษณะเป็น “แฟนฟิก” (fan-fiction) และผู้ใช้กลุ่มนี้จะมีจำนวนมากขึ้นเมื่อมีการนำเรื่องราวไปพูดถึงต่อในสื่อทวิตเตอร์ (techsauce, อ้างแล้ว) ปรากฏการณ์ของจอยลดาถือเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมการใช้สื่อในยุคหลอมรวมที่ได้รับอิทธิพลมาจากเทคโนโลยีดิจิทัล ผู้ใช้สื่อสามารถเปลี่ยนบทบาทของตนเองมาเป็นผู้ร่วมผลิตเนื้อหาซึ่งมีทั้งผู้ใช้สื่อที่เป็นปัจเจกและผู้ใช้สื่อที่เป็นกลุ่มแฟน (fandom) และในปัจจุบันนิยายบางเรื่องในแอปพลิเคชันจอยลดาได้ถูกนำไปสร้างเป็นเนื้อหาใหม่ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องหลักโดยใช้รูปแบบการนำเสนอ (format) ที่แตกต่างออกไปจากรูปแบบนิยายแชตผ่านสื่อประเภทอื่น ตัวอย่างหนึ่งที่ได้ชัดเจนคือการสร้างเนื้อหาจากนิยายแชตเรื่อง “ดอกไม้ราตรี” นิยายแชตแนวสยองขวัญที่มียอดเข้าถึงมากกว่า 7,000 ล้านจอย มาสู่เนื้อหาใหม่ในรูปแบบภาพยนตร์สั้นเรื่อง “หัสตินทร์” นำเสนอผ่านช่องทางยูทูปของจอยลดา ลักษณะของการสร้างเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหลักโดยใช้รูปแบบการนำเสนอและสื่อที่แตกต่างออกไปนี้เรียกว่า

ภาพที่ 1 เรื่องเล่าเรื่องดอกราตรีในแอปพลิเคชันจอยลดตา

ภาพที่ 2 ภาพยนตร์สั้นเรื่องทศคืนทรทางช่องยูทูบ

“การเล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดีย” (transmedia storytelling) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์การสื่อสารที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมการมีส่วนร่วม (participatory culture) ในยุคดิจิทัล ภาพที่ 1 และ ภาพที่ 2 ด้านล่างนี้แสดงให้เห็นการนำเสนอเรื่องเล่าดังกล่าวในรูปแบบนิยายแชตในแอปพลิเคชันจอยลดตาและในรูปแบบภาพยนตร์สั้นในช่องทางยูทูบตามลำดับ

หากจะใช้คำนิยามเรื่องเล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดียอธิบายปรากฏการณ์การสร้างเรื่องเล่าในปัจจุบันกลับพบว่าการสร้างเรื่องเล่าในบางกรณีก็ไม่ได้ใช้ “สื่อ” อย่างที่งานสื่อศึกษานิยามในการนำเสนอเรื่องเล่า ตรงกันข้ามสิ่งที่ใช้ในการนำเสนอเรื่องเล่าที่เป็นส่วนต่อขยายของเรื่องเล่าหลักอาจจะถูกนำเสนอผ่านสถานที่หรือวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือการสร้างเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องหลักจากนิยายเรื่อง “ข้างหลังภาพ” ผ่านนิทรรศการ

ศิลปะที่จัดขึ้นในชื่อว่า “อนุสรณ์สถานแห่งความรักของคุณหญิงกิริติ” ซึ่งผู้เขียนมองว่าเราสามารถพิจารณาสถานที่แห่งนี้ในฐานะงานสร้างสรรค์ทางการสื่อสารด้านการเล่าเรื่อง หากเราพิจารณาอนุสรณ์สถานแห่งความรักของคุณหญิงกิริติเป็นการนำเสนอเรื่องเล่าหนึ่งชิ้นจะเห็นได้ว่าสถานที่แห่งนี้ถูกเล่าใหม่ในรูปแบบของการข้ามผ่านทางการสื่อสาร (trans-communication) มีการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวสื่อและเนื้อหาที่นำเสนอ ในมิติของตัวสื่อเห็นได้ชัดว่าการนำเสนอเรื่องเล่าในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ครั้งนี้อาศัยการใช้สื่อผสม (multimedia) ทั้งสื่อภาพวาด , งานโสตทัศนที่นำเสนอเรื่องราวบางส่วนในวรรณกรรมผ่านการแสดงของศิลปินเจ้าของผลงาน - จุฬญาณนนท์ ศิริผล – ทั้งในบทบาทของนพพรและคุณหญิงกิริติ รวมทั้งงานประติมากรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้างหลังภาพ เช่น รูปปั้นคุณหญิงกิริตินั่งบนเก้าอี้ ขนาดความสูง 17 นิ้ว เพื่อไว้สำหรับผู้เข้าร่วมชมงานสักการะบูชาเพื่อขอความรัก (adaymagazine, 2561) ซึ่งเราสามารถมองงานศิลปะที่ถูกจัดแสดงเหล่านี้ในฐานะเป็น “สื่อ” ที่ถูกนำมาใช้เป็นวัตถุพิบในการเล่าเรื่องผ่านพิพิธภัณฑ์ในฐานะช่องทางการนำเสนอ สิ่งนี้แสดงให้เห็นการข้ามผ่านทางการสื่อสารในมิติของสื่อที่ใช้ในการสร้างความหมายจากหนังสือเล่มที่ใช้เพียงสื่อข้อความและรูปภาพมาสู่งานศิลปะ ดังตัวอย่างภาพที่ 3 แสดงให้เห็นสื่อโสตทัศนที่ถูกนำเสนอในการเล่าเรื่องครั้งนี้

ไม่เพียงแต่การเปลี่ยนองค์ประกอบด้านสื่อที่ใช้ในการเล่าเรื่อง อีกสิ่งหนึ่งที่ถือเป็นลักษณะเด่นของการข้ามผ่านทางการสื่อสารของเรื่องข้างหลังภาพมาสู่พิภพทัศน์คือการเปลี่ยนประเด็นและเนื้อหา กล่าวคือศิลปินสร้างผลงานชิ้นนี้โดยสร้างความหมายให้สถานที่แห่งนี้เป็นอนุสรณ์สถานแห่งความรักที่นพพรได้สร้างให้แก่คุณหญิงกิริติ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงในหนังสือเรื่องข้างหลังภาพ หากแต่เป็นเรื่องราวที่ศิลปินสมมติขึ้นมาใหม่ ผู้ที่ได้ชมก็รับรู้ได้ถึงความจริงที่ว่านี่คือสิ่งที่นพพรสร้างขึ้นเพื่อมอบให้แก่คุณหญิงกิริติ

ภาพที่ 3 โสตทัศนที่ถูกลำเสนอในอนุสรณ์สถานแห่งความรักของคุณหญิงกิริติ

จากตัวอย่างการสร้างเรื่องเล่าจากทั้งสองงานข้างต้น การอธิบายปรากฏการณ์การสร้างเรื่องเล่าในแอปพลิเคชันจอยลดผ่านมุมมองการเล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดียจะทำให้คำอธิบายว่าเนื้อหาที่นำเสนอมีความเหมาะสมกับสื่อที่ใช้ในการนำเสนออย่างไร รวมทั้งรูปแบบที่นำเสนอมีความเหมาะสมกับคุณลักษณะของสื่ออย่างไร คำอธิบายโดยรวมของการเล่าเรื่องแบบทรานส์มีเดียวางอยู่บนแนวสำนักกำหนดนิยมโดยเทคโนโลยี แต่หากพิจารณาที่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจะพบว่าการเกิดขึ้นของเรื่องเล่าในแอปพลิเคชันจอยลด รวมถึงการสร้างเนื้อหาข้ามพ้นไปยังสื่ออื่นไม่ได้มีเพียงสื่อเท่านั้นที่มีบทบาทสำคัญ หากแต่ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีกมากมายที่ล้วนมีส่วนร่วมในการประกอบสร้างเรื่องเล่าในแอปพลิเคชันจอยลดขึ้น อีกทั้งการอธิบายผ่านมุมมองกำหนดนิยมทางเทคโนโลยีไม่อาจทำให้เห็นพลวัตที่เกิดขึ้นภายในความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ในขณะเดียวกันคำอธิบายตามแนวคิดการเล่าแบบทรานส์มีเดียเน้นจุดสนใจไปที่ “สื่อ” จนไม่สามารถมองการสร้างเรื่องเล่าในรูปแบบอื่นที่หลากหลายนับได้ บทความชิ้นนี้จึงอยากชวนให้มองปรากฏการณ์การสร้างเรื่องเล่าผ่านแนวคิดในทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (ANT) อันจะทำให้สามารถอธิบายเรื่องราวของการเล่าเรื่องได้ลุ่มลึก รอบด้าน และยังสามารถมองปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่นอกเหนือจากงานสร้างสรรค์ด้วย “สื่อ” ตามที่ยึดถือกันมาในงานสื่อศึกษาสนใจเป็นการเล่าเรื่องที่เกิดผู้ร่วมสร้างสรรค์ที่หลากหลายที่มีความสัมพันธ์กัน

สื่อในมุมมองทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (ANT)

สื่อในมุมมองทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำควรมีลักษณะอย่างไร Jan Teurlings (2013) กล่าวไว้ในบทความเรื่อง Unblackboxing production: what media studies can learn from actor-network theory ว่าสิ่งแรกที่ต้องพิจารณาคือ ANT เป็นแนวทางการศึกษาที่แตกต่างจากโมเดลที่งานสื่อศึกษาใช้ กว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาการพิจารณาการสื่อสารเป็นไปในลักษณะแนวทางที่เป็น “transmission approach” กล่าวคือสนใจว่า “บางสิ่ง” ซึ่งอาจจะเป็นข้อความ, ความหมาย หรืออุดมการณ์ ถูกส่งผ่านระหว่างสองฝ่ายที่เรียกว่าผู้ส่งกับผู้รับ

ในมุมมองของ ANT การสื่อสารไม่ได้เป็นไปในลักษณะการส่งผ่านของข้อความหรืออุดมการณ์ แต่เป็นการก่อรูป/ก่อร่างของเครือข่าย หรือกล่าวให้ชัดคือการสื่อสารผ่านสื่อต่อขยาย การก่อร่างของเครือข่าย-ผู้กระทำระหว่างผู้กระทำที่หลากหลาย ซึ่งคำว่าผู้กระทำที่หลากหลายในที่นี้คือมีประเภทที่แตกต่างกัน มีขนาดที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มผู้รับสาร (audiences) โดยปกติจะถูกนับในปริมาณมากตั้งแต่หลักร้อย พัน หรือแม้แต่หลักล้านที่ล้วนประกอบไปด้วยผู้รับสารปัจเจกที่มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ ANT ยังย้ำแก่เราว่าไม่เพียงแต่มีผู้กระทำที่เป็นมนุษย์ (human actor) เท่านั้นแสดงบทบาท แต่ยังมีผู้กระทำที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human actor) เช่น เงิน, การแสดง หรือกระแสนิยมของคนดูที่ร่วมแสดงบทบาท นอกจากนี้ผู้กระทำต่าง ๆ ยังมีความแตกต่างกันในเรื่องที่แต่ละผู้กระทำนั้นทำในเครือข่าย กล่าวคือผู้กระทำทุก ๆ ผู้กระทำมีหน้าที่เฉพาะภายในเครือข่าย และการเอาผู้กระทำใดผู้กระทำหนึ่งออกไปจากเครือข่ายจะเปลี่ยนพลวัตของเครือข่าย

นอกจากนี้ Schüttzel (อ้างใน Spöhrer, 2016) นักทฤษฎีสื่อชาวเยอรมันได้อธิบายสื่อในมุมมองของการเป็นผู้กระทำ โดยเขากล่าวว่าคำรา/ข้อความของ ANT เน้นไปที่ห่วงโซ่เชิงปฏิบัติการ (operational chains) โดยผ่านรูปแบบที่แตกต่างกันของผู้กระทำที่ผู้ก่อร่างขึ้น ถูกเชื่อมโยงและถูกกระจายออกอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์ห่วงโซ่ปฏิบัติการย่อมนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “medial entanglement” ซึ่งหมายความว่าสื่อไม่ได้เป็นเพียงการเตรียมการ (arrangements) ทางสังคม-เทคโนโลยีเท่านั้น แต่ในทางกลับกันทั้งกระบวนการทางสังคมและเทคโนโลยีถูกพันผูกกันอย่างมีสื่อกลาง Schüttzel ยังกล่าวว่าแนวคิดเรื่องหน้าที่ของสื่อกลาง (mediator) ของ Latour เป็นแนวคิดที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับงานสื่อศึกษา โดย Latour ได้ให้นิยามของคำว่า สื่อกลาง (mediator) ในความหมายที่ตรงข้ามกับคำว่าตัวกลาง (intermediary) กล่าวคือ ตัวกลางคือสิ่งที่ขนถ่ายความหมายหรือแรงกำลังโดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงรูป ในขณะที่สื่อกลางนั้นเปลี่ยนรูป, แปล, บิดเบือนและดัดแปลงความหมายหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ตามนิยามที่กล่าวมานี้ สื่อกลางสามารถเป็นได้ทั้งคน, เทคนิค หรือแม้แต่ว่ากรรม สามารถเป็นอะไรก็ได้ที่เป็นตัวเชื่อมโยงทางการเปลี่ยนผ่านระหว่างผู้กระทำ ด้วยเหตุนี้สื่อจึงสามารถเป็นสื่อกลางได้ เพราะสื่อแปลความหรือเปลี่ยนแปลงการกระทำที่ตั้งใจเช่น ความปรารถนา, ผู้กระทำการ, สิ่งของต่าง ๆ หรือสิ่งประดิษฐ์ทางเทคนิค

เมื่อมาพิจารณาที่แอปพลิเคชันจอยลดา แน่นอนว่าสิ่งที่ชัดเจนที่สุดเมื่อพิจารณาจอยลดาผ่านมุมมองสื่อศึกษาคือจอยลดาที่มีสถานะเป็นสื่อ แต่มุมมองของ ANT ชี้ให้เรามองออกไปไกลกว่าคำว่าสื่อ นั่นคือการเป็นสื่อกลาง แอปพลิเคชันจอยลดาจึงมีสถานะเป็นสื่อกลางที่แสดงบทบาทเปลี่ยนรูป, แปล, บิดเบือนและดัดแปลงความหมายหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้แอปพลิเคชันจอยลดาได้เปลี่ยนแปลงรูปจินตนาการของผู้แต่ง โดยเฉพาะสาววายให้กลายเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ผ่านสายตาและผิวสัมผัส อีกทั้งแอปพลิเคชันจอยลดา ยังเชื่อมโยงการเปลี่ยนผ่านเหล่านี้กับผู้กระทำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งผู้ผลิตแอปพลิเคชัน, บริษัทสินค้าที่ซื้อโฆษณาในแอปพลิเคชัน, ผู้ใช้งานแอปพลิเคชันที่เป็นผู้แต่งนิยาย รวมทั้งผู้ใช้งานแอปพลิเคชันที่เป็นผู้อ่านนิยาย

ในขณะที่เกี่ยวกับการจัดแสดงงานศิลปะทั้งหมดของอนุสรณ์สถานแห่งความรักของคุณหญิง กิรติก็สามารถพิจารณาได้ในฐานะของการเป็นสื่อและสื่อกลาง พื้นที่จัดแสดงแห่งนี้ได้เปิดเป็นและ ดัดแปลงความหมายของความรักที่นพพรมีต่อคุณหญิงกิรติไปจากที่ถูกเล่าในหนังสือนิยาย นอกจากนี้ ความพิเศษของการเล่าเรื่องความรักของนพพรต่อคุณหญิงกิรติในครั้งนี้คือตัวศิลปินเองที่รับ บทบาทในละครสั้นเป็นทั้งสองตัวละคร ศิลปินในฐานะผู้สร้างสรรค์งานศิลปะชิ้นนี้จึงมีสถานะเป็น สื่อกลางเช่นเดียวกับพื้นที่นิทรรศการทั้งหมดที่เขาจัดขึ้นมา

การประยุกต์ใช้ ANT ในงานสื่อศึกษาทำให้สามารถสร้างคำอธิบายที่เป็นไปได้ของ “แต่ละ ก้าวภายในกระบวนการของสื่อ” โดยการมองสื่อในฐานะปริมาณที่ไม่สามารถลดลงได้ Schüttpelz เสนอการวิเคราะห์สื่อที่ไม่ลดตัวสื่ออันเนื่องมาจากการกำหนดทางทฤษฎีและทางวิธีวิทยาแต่ให้ ยอมรับความหลากหลายของสื่อ และให้ความสนใจที่พลังทางการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการที่ ใช้สื่อ ทุกองค์ประกอบและสิ่งต่าง ๆ ในกระบวนการสื่อต้องถูกพิจารณาซึ่งจะปรากฏโดยวิธีการของ กระบวนการย้ายปรับเปลี่ยน (translation) ซึ่งหมายความว่า การวิเคราะห์สื่อจำเป็นต้องกระทำ อยู่บนเงื่อนไขและกลุ่มเครือข่ายที่เจาะจง แนวทางตามทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำเผยให้เห็นกลุ่ม ของการทำให้เป็นสื่อ (mediatization) ที่มีสภาพเป็นจุดบอดหรือกล่องดำที่งานสื่อศึกษาแบบดั้งเดิม ให้ความสนใจ

การสร้างเนื้อหา...การขยายขอบเขตของเครือข่าย...การเล่าเรื่องข้ามสื่อก็เช่นกัน

Wieser (อ้างใน Spöhrer, 2016) กล่าวว่า แนวทางการศึกษาที่เป็นไปในแนวราบ (horizontal) ของ ANT เผยให้เห็นเป็นนัยว่าจะสามารถสร้างโมเดลของการสื่อสารใหม่ได้อย่างไรซึ่งเป็น โมเดลที่นำไปใช้กับการศึกษาวิจัยทางวัฒนธรรมศึกษา และโดยเฉพาะใช้ในการศึกษาการผลิตสื่อ (media production studies) แบบจำลองผู้ส่ง-ผู้รับ หรือที่เรียกว่า transmission approach นำมาสู่การวิเคราะห์ผู้ส่ง - สื่อ - ผู้รับ อย่างแยกขาดออกจากกันหรือในบางครั้งก็จะเน้น/ให้ความสำคัญ สำคัญกับแค่องค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือมีงานศึกษาประเภทหนึ่งที่สนใจ ศึกษาเพียงด้านหนึ่งของช่องทางการสื่อสาร (กระบวนการผลิต), งานประเภทหนึ่งที่สนใจอีกด้าน หนึ่ง (การบริโภค/การรับสาร/การเข้าถึงเนื้อหา) และสุดท้ายงานส่วนหนึ่งที่สนใจทดสอบสาร ระหว่างผู้ส่งกับผู้รับ (การวิเคราะห์ภาพยนตร์และโทรทัศน์) งานที่กล่าวมานี้อาจจะวิเคราะห์ว่า กระบวนการผลิตหรือการรับเป็นเงื่อนไขต่อเนื้อหาของสารนั้นอย่างไร ซึ่งแนวทางการศึกษาเช่นนี้ เป็นการวิเคราะห์สื่อที่เรียกว่า “ศึกษาสื่อโดยปราศจากสื่อ” ด้วยเหตุว่าผู้ศึกษามักจะละเลย “ช่อง ทางการสื่อสาร” (สื่อ) ภายในกระบวนการของการสื่อสาร โดยการประกอบสร้างบทบาทของสื่อที่ เกี่ยวข้องกับโมเดลผู้ส่ง-ผู้รับ การสื่อสารโดยใช้สื่อจึงมักจะถูกเข้าใจว่าเป็นกระบวนการทางเดียว หรือเป็นกระบวนการที่คล้ายกับช่องทางส่งที่ซึ่งข้อความ, ความหมาย, อุดมการณ์ หรือเนื้อหา อื่น ๆ จะถูกส่งผ่านหรือส่งข้ามออกไปได้อย่างง่ายดายจากผู้ส่งไปยังผู้รับ

โมเดลผู้ส่ง-ผู้รับไม่เพียงแต่ละเลยบทบาทของสื่อในกระบวนการสื่อสารว่าสื่อทั้งเป็นเงื่อนไข และเปลี่ยนแปลงกลุ่มคนที่ผลิต กลุ่มคนที่รับเนื้อหา รวมทั้งสิ่งที่ถูกส่งออกมา โมเดลผู้ส่ง-ผู้รับยัง ตีความผิดในเรื่อง “ช่วงจังหวะที่แตกต่างและผู้กระทำของกระบวนการสื่อสารที่แยกขาดจากกัน”

สิ่งนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในความแตกต่างของสาขาของการศึกษา เช่น การผลิตสื่อศึกษา, การสื่อสารศึกษา, การวิเคราะห์เนื้อหา, การเล่าเรื่อง, การวิเคราะห์ผู้รับสาร ซึ่ง Wieser มองว่านวัตกรรมทัศนทางทฤษฎีและวิธีวิทยาของANT เสนอทางเลือกที่มากมายแต่โมเดลผู้ส่ง-ผู้รับ ด้วยเหตุว่านัยหนึ่ง ANT ไม่สนใจความแตกต่างระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค

นอกจากนี้การปฏิเสธความคิดที่ว่าสื่อเป็น “ช่องทางการสื่อสาร” ทำให้สามารถให้ความสำคัญสำคัญกับกระบวนการการทำให้เป็นสื่อ (mediatization) แทนที่จะให้สื่อและกระบวนการทำให้เป็นสื่อเป็น “กล่องดำ” กระบวนการเหล่านี้และความสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นเงื่อนไขและสร้างกระบวนการดังกล่าวสามารถที่จะไม่เป็นกล่องดำโดยการวิเคราะห์ผ่านแนวทางของ ANT

งานในสายการผลิตสื่อ ชิ้นหนึ่งของ Mould (อ้างใน Spöhrer, 2016) ศึกษาการผลิตภาพยนตร์เรื่อง Three Dollars โดยใช้ ANT เขากล่าวว่า ANT เป็นภาษาเชิงวิธีวิทยาที่ไม่เพียงใช้สำหรับศึกษาอุตสาหกรรมภาพยนตร์แต่ยังใช้ศึกษาองค์กรเชิงอุตสาหกรรมที่ใช้ project-based ทั้งหมด สำหรับเขาแล้ว ANT และการวิเคราะห์เครือข่ายสามารถที่จะถูกเปิดออกโดยผู้กระทำที่เกี่ยวข้อง เขากล่าวว่า “เครือข่ายควรจะต้องขยาย เช่น ไปสู่สถานที่ถ่ายทำ, นักแสดงประกอบ, นักกฎหมาย, ตัวแทน หรือผู้เชี่ยวชาญด้านตัวงานที่ทำงานกับกล้องถ่ายภาพยนตร์

กระบวนการผลิตสำหรับ ANT จึงไม่ใช่โครงการระยะสั้นแต่เป็นงานที่ต่อเนื่องและเป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุดที่มากกว่าการแบ่งออกเป็นเพียงแค่ก่อน-หลังการถ่ายทำ แต่อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์โดยใช้ ANT สามารถอธิบายแง่มุมหรือระยะที่แน่นอนของเครือข่ายที่ศึกษาซึ่ง Strathern เรียกว่า “cutting of the network” อันหมายถึงพื้นที่ของการวิเคราะห์แต่ไม่ได้ระบุว่าเครือข่ายสามารถสิ้นสุดที่ใด เช่น สิ้นสุดกระบวนการหลังการผลิตของภาพยนตร์หรือตอนที่ภาพยนตร์ฉายหรือเมื่อเทศกาลภาพยนตร์จบลง ในการศึกษากระบวนการผลิตสื่อแม้จะนิยามส่วนที่เรียกว่า “cutting of the network” แต่ผู้ศึกษาต้องกระทำอยู่บนข้อสันนิษฐานที่เรียกว่า “closure” ซึ่งหมายถึงการระลึกว่าเครือข่ายไม่ได้แน่นอนชัดเจนแต่มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงและยกย้ายปรับเปลี่ยนไปสู่เครือข่ายอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกันนี้ “ปัจเจก” ซึ่งอาจจะเป็นมนุษย์หรือไม่ก็ได้นั้นก็ย่อมไม่สามารถที่จะปรากฏหรือกระทำอย่างโดดเดี่ยวและมักจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้กระทำอื่น ๆ ต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ เป็นการขยายต่อเครือข่าย

เมื่อเราเข้าใจลักษณะของการมองเครือข่ายของการผลิตสื่อแล้วกลับมาพิจารณาที่การสร้างเรื่องเล่าแบบทรานส์มีเดียไม่ว่าจะเป็นจากในแอปพลิเคชันจอยลดาหรือการสร้างเรื่องเล่าจากงานสร้างสรรค์ทางการสื่อสารไปสู่การนำเสนอโดย “ช่องทาง” อื่น ผู้ศึกษาย่อมต้องมองให้ชัดในอาณาบริเวณที่จะศึกษาและย่อมต้องเข้าใจว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากผู้กระทำต่าง ๆ ในเครือข่ายที่ศึกษานี้ย่อมสามารถที่จะขยายออกไปสู่เครือข่ายอื่น ๆ ได้ ยกตัวอย่างเช่น การสร้างเรื่องเล่าทรานส์มีเดียเรื่อง “ดอกไม้ราตรี” ในการศึกษาเราอาจจะเริ่มต้นพิจารณาจากสื่อที่นำเสนอเรื่องเล่าดังกล่าวซึ่งได้แก่แอปพลิเคชันจอยลดา มองหาผู้กระทำที่เกี่ยวข้องทั้งกับแอปพลิเคชันจอยลดาและเรื่องเล่าเรื่องดอกไม้ราตรี เมื่อเรื่องเล่าเรื่องดอกไม้ราตรีถูกสร้างเนื้อหาแยกออกไปนำเสนอในรูปแบบของภาพยนตร์สั้นผ่านทางช่องทางยูทูป เราจะมองเห็นร่องรอยของการกระทำของผู้กระทำหนึ่งจากเครือข่ายเดิมไปสู่เครือข่ายใหม่ในสื่ออีกประเภทหนึ่งซึ่งได้แก่ช่องทางยูทูปแน่นอนว่าภายในเครือข่ายที่เริ่ม

จากการพิจารณาที่ช่องยูทูปย่อมมีผู้กระทำที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับอีกจำนวนหนึ่ง ผู้กระทำหนึ่งโน้นหรืออาจจะมีมากกว่าหนึ่งก็ย่อมมีการกระทำที่สัมพันธ์ไปสู่เครือข่ายอื่น ๆ ได้อีกเช่นกัน

ในกรณีของเรื่องเล่าเรื่อง “ข้างหลังภาพ” หากเราเริ่มต้นพิจารณาจาก “นิยายเล่มเรื่องข้างหลังภาพ” เราย่อมสามารถมองเห็นผู้กระทำที่เกี่ยวข้องกับชิ้นงานสร้างสรรค์ดังกล่าว ในเบื้องต้นอาจจะพบผู้ประพันธ์ซึ่งได้แก่ ศรี บุรพา, สำนักพิมพ์ที่ได้รับลิขสิทธิ์การจัดพิมพ์นิยาย, ผู้อ่านนิยายซึ่งมีจำนวนมากมายมหาศาล และหนึ่งในนั้นได้แก่คุณจุฬญาณนนท์ ศิริผล และคุณจุฬญาณนนท์ ศิริผลก็เป็นผู้กระทำที่นำเรื่องข้างหลังภาพมาสร้างเนื้อหาต่อขยายในรูปแบบของนิทรรศการศิลปะเกิดเป็นเครือข่ายใหม่ที่มีผู้กระทำอย่างพื้นที่จัดแสดงงานศิลปะเป็นสื่อกลาง (mediator) ที่สร้างความสัมพันธ์กับผู้กระทำอื่น ๆ อีกมากมาย

ตัวอย่างงานที่ใช้ ANT ศึกษาสื่อ

งานวิจัยด้านสื่อที่ใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำเป็นแนวทางในการศึกษา มุ่งค้นหาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้กระทำต่าง ๆ โดยเริ่มจากการใช้ “สื่อ” หรือ “ประเด็นการสื่อสาร” เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา แล้วค้นหาผู้กระทำที่เกี่ยวข้องกับสื่อหรือประเด็นเรื่องที่น่าสนใจ ในบทความชิ้นนี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้ ANT เป็นแนวทางในการศึกษาสื่อ แล้วจะกล่าวต่อไปเกี่ยวกับการเล่าเรื่องข้ามสื่อ งานศึกษาเรื่อง The Mobile Media Actor-Network in Urban India (2013) เป็นงานวิจัยที่เริ่มต้นจากจุดสนใจที่สื่อสมาร์ทโฟนเป็นหลัก จากนั้นผู้วิจัยค้นหาผู้กระทำที่เกี่ยวข้องในความสัมพันธ์ของประเด็นที่สนใจ โดยงานวิจัยเรื่องนี้อธิบายให้เห็นวัฒนธรรมการบริโภคสื่อโทรศัพท์เคลื่อนที่ในประเทศอินเดียที่ขึ้นอยู่กับปฏิบัติการทางเศรษฐกิจสังคมที่แพร่หลายเพื่อการผลิตซ้ำ, การแบ่งปัน และการกระจายของสื่อดิจิทัลที่ละเมิดลิขสิทธิ์ งานวิจัยชิ้นนี้ใช้การศึกษาในแนวทางทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำเพื่อนำเสนอให้เห็นว่ามีปฏิบัติการของการละเมิดลิขสิทธิ์เป็นอย่างไร การใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำเป็นแนวทางในการศึกษาคำนี้ทำให้ผู้วิจัยสามารถพบสายสัมพันธ์ในเครือข่ายสื่อละเมิดลิขสิทธิ์ที่เื้อออำนวนยให้เกิดการกระจายออกจากส่วนของของสื่อละเมิดลิขสิทธิ์ในอินเดียเกิดได้มากขึ้น, ทฤษฎีนี้ยังช่วยชี้ให้เห็นการยกย้ายปรับเปลี่ยน (translation) ที่ก้าวหน้าของความต้องการสื่อของผู้ใช้จาก outsourcing ไปเป็น self-sourcing เมื่อเครือข่ายพัฒนาขึ้น และสุดท้ายทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำทำให้ได้ทราบตัวกระทำที่ทั้งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ที่อยู่ภายในระบบนิเวศเชิงสังคมเทคโนโลยี

ระเบียบวิธีที่ใช้ในงานศึกษาชิ้นนี้คือใช้การสัมภาษณ์โดยมีลักษณะของคำถามเป็นคำถามเปิดและคำถามกึ่งโครงสร้างร่วมกับการสังเกต โดยเป็นการสังเกตธุรกิจโทรศัพท์เคลื่อนที่และการจัดการธุรกิจดังกล่าว นอกจากนี้ยังใช้การสำรวจแนวโน้มการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ โดยสนามที่ใช้ศึกษาครั้งนี้คือเมืองใหญ่สามเมืองในประเทศอินเดีย ได้แก่ นิวเดลี, บังกาลอร์ และไฮเดอราบัด ทั้งนี้การศึกษาจะเริ่มจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมกับธุรกิจโทรศัพท์เคลื่อนที่เพื่อที่จะทำความเข้าใจปฏิบัติการทางธุรกิจ, ลูกค้ำทั้งหมด และการจัดการสื่อเพื่อที่จะได้รับและกระจายเนื้อหาทางโทรศัพท์ จากนั้นใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและสัมภาษณ์กลุ่ม โดยใช้เวลาครั้งละประมาณหนึ่งถึงสามชั่วโมง

กรอบคิดทางทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อหาส่วนต่าง ๆ ที่เป็นส่วนได้ส่วนเสียของสังคมและทางเทคนิคเพื่อที่จะดูว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ต่างกำหนดกันและกันอย่างไร และเพื่อที่จะอธิบายพลวัตและโครงสร้างภายในของโลกของผู้กระทำ งานวิจัยชิ้นนี้อธิบายผ่านแนวคิดเรื่องการย้ายปรับเปลี่ยน โดยพิจารณากรณีของเครือข่ายสื่อละเมิดลิขสิทธิ์ นั่นคือว่าผู้บริโภค, ผู้จัดจำหน่ายโทรศัพท์เคลื่อนที่ และโทรศัพท์เคลื่อนที่ปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร ทั้งนี้ผู้กระทำแต่ละตัวของเครือข่าย-ผู้กระทำอาจจะขยายไปสู่การเป็นเครือข่าย-ผู้กระทำใหม่ และในขณะเดียวกันเครือข่าย-ผู้กระทำก็อาจจะสลายกลายเป็นผู้กระทำเพียงตัวเดียว

ผลการศึกษาชิ้นนี้อธิบายให้เห็นผู้กระทำที่เป็นมนุษย์สองประเภท ได้แก่ ผู้กระทำที่เป็นผู้จัดจำหน่ายสื่อ, ผู้บริโภคสื่อ และผู้กระทำที่ไม่ใช่มนุษย์สองประเภท ได้แก่ เทคโนโลยีและการบังคับใช้กฎหมาย เครือข่าย-ผู้กระทำที่พบในการศึกษารุ่นนี้ประกอบไปด้วยกลุ่มของผู้กระทำที่หลากหลายที่ร่วมกันสร้างเครือข่ายบนสายสัมพันธ์ที่มีทั้งสายสัมพันธ์ที่แข็งแกร่งชัดเจนและสายสัมพันธ์ที่อ่อน ลักษณะของการย้ายปรับเปลี่ยนปรากฏขึ้นสี่ขั้นตอน เริ่มจากขั้น problematization ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผู้จัดจำหน่ายสื่อแนะนำสื่อและเทคโนโลยีแก่ผู้ใช้สื่อมือใหม่ ต่อมาคือขั้น interessement เป็นขั้นตอนที่ผู้กระทำกรกลุ่มแรก ๆ พยายามที่จะบังคับ/กำหนดและรักษาอัตลักษณ์ของผู้กระทำอื่นในเครือข่าย-ผู้กระทำ ถัดมาคือขั้นตอน enrolment เป็นขั้นที่กลุ่มของผู้กระทำปรากฏขึ้นโดยมีบทบาทและความสัมพันธ์ที่ถูกนิยามไว้อย่างดี และขั้นสุดท้าย mobilization ในงานวิจัยชิ้นนี้การย้ายปรับเปลี่ยนไม่ได้มาสู่ขั้นนี้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ เครือข่ายแตกออกเป็นเครือข่ายเล็ก ๆ โดยที่ผู้บริโภคสื่อเริ่มที่จะพัฒนาไปสู่ผู้ลงทุนสื่อ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสาเหตุให้เครือข่าย-ผู้กระทำเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงได้ หรือที่เรียกว่าเกิด “treason”

โดยสรุปงานศึกษาชิ้นนี้ใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำเป็นแนวทางในการศึกษาความสัมพันธ์ของการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ประเภทละเมิดลิขสิทธิ์ ผลจากการศึกษาเผยให้เห็นโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับสื่อละเมิดลิขสิทธิ์ในอินเดีย นำมาซึ่งความเข้าใจวิวัฒนาการของปฏิบัติการสื่อภายในชุมชนที่มีทรัพยากรจำกัด

ไปทางไหนดีกับการศึกษาการสร้างเรื่องเล่าข้ามสื่อผ่าน ANT

ในหัวข้อที่ผ่านมาผู้เขียนนำเสนอให้เห็นมุมมองของการใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำในการศึกษาด้านสื่อศึกษา รวมทั้งยกตัวอย่างงานวิจัยที่มาจากจุดสนใจที่เป็น “สื่อ” การสร้างเรื่องเล่ามากมายในปัจจุบันนี้มาจากสื่อดิจิทัล ก่อนที่จะไปสู่ประเด็นว่าจะศึกษาการสร้างเรื่องเล่าข้ามสื่อโดยใช้ ANT อย่างไร ผู้เขียนขอแนะนำตัวอย่างการศึกษาสื่อดิจิทัล “โซเซียลมีเดีย” ที่ผู้เขียนเห็นว่าทีมผู้วิจัยไม่ได้ยึดติดอยู่กับหัวข้อหรือคำถามของการวิจัยอย่างเคร่งครัด อีกทั้งเป็นการศึกษาที่ใช้ข้อมูลที่ได้ไปสู่อีกค้นพบใหม่ ๆ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับการนำมาศึกษาเรื่องเล่าในสื่อดิจิทัล งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาการใช้โซเซียลมีเดียในพื้นที่ต่าง ๆ โดยผู้วิจัยเริ่มต้นจากการนิยามคำว่า “โซเซียลมีเดีย” ใหม่เพื่อให้เหมาะสมแก่การวิจัย โดยให้นิยามว่าโซเซียลมีเดียคือ “สภาวะความเป็นสังคมที่ปรับระดับได้” (scalable sociality) อันหมายถึงการช่วงชิงพื้นที่ที่อยู่ตรงกลางระหว่างการกระจายเสียงและการสื่อสารส่วนตัวแบบเป็นคู่ตามขนบดั้งเดิม โดยเอื้อให้คน

กำหนดขนาดของกลุ่มและระดับความเป็นส่วนตัวได้ ทางที่มิวิจัยเขียนไว้อย่างชัดเจนว่านิยามและแนวทางที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้เป็นเพียงหนึ่งในวิธีการอีกมากมาย อีกทั้งนิยามและวิธีการศึกษาจากสาขาต่าง ๆ ก็ช่วยให้ที่มิวิจัยเข้าใจธรรมชาติของโซเชียลมีเดียได้ตามมุมมองของสาขานั้น ๆ ที่ผ่านมาแพลตฟอร์มบางประเภท เช่น ออร์เกตและมายสเปซไม่สามารถดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องและมักจะถูกแทนที่ด้วยแพลตฟอร์มอื่น ๆ ในขณะที่แพลตฟอร์มอย่างเฟซบุ๊กจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ในหนังสือเล่มนี้จึงย้ำว่านิยามและแนวทางการศึกษาที่ใช้ก็ต้องเปลี่ยนตาม ซึ่งนิยามที่ทางที่มิวิจัยใช้เป็นนิยามที่ไม่ตายตัว ไม่เหมือนกับการนิยามโซเชียลมีเดียที่ใช้ในสาขาการสื่อสารศึกษา

นอกจากเรื่องนิยามแล้ว ในงานศึกษาชิ้นนี้ยังเสนอว่าแพลตฟอร์มและคุณสมบัติของแพลตฟอร์มไม่ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดเนื้อหา กล่าวคือแพลตฟอร์มไม่ได้เป็นเหตุผลว่าทำไมคนถึงโพสต์เนื้อหาบางลักษณะลงบนแพลตฟอร์มนั้น ๆ อย่างที่แนวกำหนดนิยมทางเทคโนโลยีกล่าวไว้ ทั้งนี้ในการศึกษากลับพบว่าเนื้อหาแต่ละประเภท เช่นการหยอกล้อกันของเด็กนักเรียน มีการย้ายไปอยู่ในแพลตฟอร์มอื่นที่มีคุณสมบัติต่างกันมากได้ไม่ยาก

ข้อค้นพบจากการศึกษาคั้งนี้มีหลายตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าลักษณะเฉพาะของแพลตฟอร์มเกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่ผู้ใช้แพลตฟอร์มนั้นใช้ โดยเฉพาะตัวอย่างจากประเทศจีนที่มีแพลตฟอร์มเฉพาะตัว ผู้เขียนต้องการนำเสนอให้เห็นว่าความเข้ากันได้ทางวัฒนธรรมเป็นผลพวงให้แพลตฟอร์มหนึ่ง ๆ ประสบความสำเร็จหรือเป็นที่นิยมในแต่ละพื้นที่ โดยที่มิวิจัยได้สังเกตกระบวนการที่แพลตฟอร์มเริ่มเปลี่ยนไปตามท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนความสนใจของที่มิวิจัยที่เน้นเนื้อหามากกว่าตัวแพลตฟอร์มเมื่อแพลตฟอร์มนั้น ๆ เต็มไปด้วยเนื้อหาในท้องถิ่น ความเข้ากันได้ทางวัฒนธรรมก็จะตามมา

ในส่วนของการศึกษาโซเชียลมีเดียเชิงวิชาการ ผู้เขียนกล่าวว่าอินเทอร์เน็ตมิได้มีพัฒนาการเป็นเส้นเดียวคุณลักษณะสำคัญบางอย่างของโซเชียลมีเดียในปัจจุบันค่อนข้างที่จะมีลักษณะตรงข้ามกับการใช้อินเทอร์เน็ตในยุคก่อนหน้าเสียด้วยซ้ำ เช่น ปัญหาเรื่องตัวตนนิรนาม (anonymity) ของอินเทอร์เน็ตได้แปรเปลี่ยนเป็นปัญหาการเสียความเป็นส่วนตัวในโซเชียลมีเดียแทน

ในส่วนของวิธีและแนวทางการศึกษา ผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาคั้งนี้เกิดจากความมุ่งมั่นในการท า วิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาเป็นเวลา 15 เดือนในชุมชนต่าง ๆ รวม 9 แห่ง รวมทั้งเกิดจากการที่ที่มิวิจัยยอม “ละ” ความสนใจที่มีในทีแรก แล้วมุ่งให้ความสำคัญกับสิ่งที่นักวิจัยแต่ละคนค้นพบในแต่ละชุมชนเป็นอันดับแรกแทน ที่มิวิจัยต้องใช้เวลาทั้งสิ้นหนึ่งปีกับอีกสามเดือนเพื่อจะได้พบปะพูดคุยกับคนทุกกลุ่มในพื้นที่ที่ศึกษา ทั้งคนหนุ่มสาวและสูงวัย ระดับการศึกษาน้อยและสูง ระดับความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน รวมทั้งเพื่อให้คนในชุมชนไว้วางใจมากพอที่จะให้ที่มิวิจัยเข้าไปมีส่วนในพื้นที่ที่เป็นส่วนตัวมากขึ้น เช่น ในวอตส์แอป (Whatsapp)

การทำวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาสะท้อนให้เห็นว่าไม่มีผู้ใดใช้ชีวิตในบริบทใดเพียงบริบทเดียว ทุกสิ่งที่คุณคนในแต่ละพื้นที่ทำและเจอล้วนเกี่ยวพันกันในฐานะส่วนต่าง ๆ ของชีวิต งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องศึกษาประสบการณ์ของคุณคนใน บริบทอย่างเป็นองค์รวม (holistic contextualization) ซึ่งถือเป็นแก่นหลักของวิธีการทางมานุษยวิทยาที่จะมุ่งศึกษา อย่าง “เข้าอกเข้าใจ” ซึ่งหมายถึงการพยายามทำความเข้าใจโซเชียลมีเดียจากมุมมองของผู้ใช้

นอกจากนี้งานวิจัยของโครงการนี้มีจุดที่แตกต่างจากงานเชิงมานุษยวิทยาแบบดั้งเดิมส่วนใหญ่ นั่นคือทีมวิจัย ทั้งหมดจะมีการพูดคุยและเปรียบเทียบข้อมูลของพื้นที่ที่แต่ละคนศึกษากันตลอดเวลาของการศึกษา โดยในแต่ละเดือนที่ลงพื้นที่นักวิจัยแต่ละคนจะทำงานในหัวข้อเดียวกัน จากนั้นจะเขียนรายงาน 5000 คำแล้วส่งเวียนกันอ่าน ก่อนจะมาถกกันผ่านวิดีโอคอลล์ ในช่วงแรกของการศึกษา หัวข้อที่ศึกษานั้นเป็นไปตามแผน แต่เมื่อเวลาผ่านไปอาจต้องมีการปรับแผนเพื่อรองรับข้อค้นพบที่คาดไม่ถึง เช่น การศึกษาในหัวข้อ “การศึกษา” เป็นหัวข้อที่ไม่ได้วางแผนว่าจะเน้นหัวข้อนี้ แต่กลับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในทุกพื้นที่ที่ศึกษา การที่นักวิจัยในทีมได้อ่านงานของคนอื่นอยู่เสมอช่วยย้ำเตือนว่ามีข้อแตกต่างใดบ้างที่รอคำอธิบาย บางครั้งทีมวิจัยต้องเปรียบเทียบเรื่องที่คล้ายกันในแต่ละพื้นที่ด้วย หลังจากทีลงพื้นที่ได้หนึ่งปีทีมวิจัยใช้เวลาร่วมกันที่ลอนดอนหนึ่งเดือนเพื่อรวมข้อมูลและวางแผนสำหรับกลับไปลงพื้นที่ช่วงสามเดือนสุดท้ายเพื่อให้เห็นการเปรียบเทียบในแต่ละพื้นที่อย่างชัดเจน นักวิจัยแต่ละคนในทีมจึงต้องเขียนหนังสือของตัวเอง โดยชื่อบทของทุกเล่มจะเหมือนกันหมด เว้นแต่บทที่ 5 ซึ่งเป็นหัวข้อเฉพาะของแต่ละคน

สิ่งที่ได้จากการทบทวนงานวิจัยไซไซเซียลมีเดียจากการศึกษานอกสาขาสื่อศึกษาคือทำให้เห็นภาพกว้างของการศึกษาไซไซเซียลมีเดีย และการศึกษาในแนวทางชาติพันธุ์วรรณา อีกทั้งเห็น ความไม่ยึดติดในหัวข้อหรือประเด็นของการศึกษา กล่าวคือข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้หลายส่วนมาจากการ “ปล่อยให้ สิ่งที่ค้นพบเป็นตัวนำทาง” รวมทั้งเปิดโอกาสให้ “หลักฐานที่พบบนำไปสู่ข้อสรุปอื่น” ซึ่งผู้เขียนคิดว่าเป็นวิธีการและ แนวทางการศึกษาที่เหมาะสมอย่างมากสำหรับการศึกษาสื่อและสังคมในปัจจุบันที่ไม่สามารถนิยามได้อย่างแน่ชัดและตายตัวซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามีที่น่าสนใจ และน่าที่จะลองนำมาใช้ในการศึกษาการสร้างเรื่องเล่าข้ามสื่อในสื่อดิจิทัล ผู้เขียนคิดว่าสิ่งที่เราไม่ยึดติดกับปัญหาหรือคำถามการวิจัย รวมทั้งการปล่อยให้ข้อมูลที่พบบำทางไปสู่ข้อค้นพบใหม่ ๆ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนของสิ่งที่ John Law (2004) เรียกว่า “Method Assemblage”

Method Assemblage ของ John Law จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีสำหรับการพิจารณาสิ่งที่เราจะศึกษา เขากล่าวสิ่งนี้เป็นเสมือนงานหัตถกรรมที่ถักทอความสัมพันธ์สามส่วนเข้าด้วยกัน ได้แก่ 1) สิ่งที่เราสามารถอยู่ ณ ปัจจุบัน อาทิ ภาพแทนหรือวัตถุสิ่งของ 2) สิ่งที่ไม่ได้อยู่แต่มีความชัดเจน กล่าวคือ เป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นได้ ถูกอธิบายได้และเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ปรากฏอยู่ ณ ปัจจุบันอย่างชัดเจน และ 3) สิ่งที่ไม่ได้อยู่และเป็นอื่น ด้วยเหตุว่ามันมักจะถูกซ่อนเร้น ถูกควบคุมไว้ หรือไม่มีความน่าสนใจ ซึ่ง method assemblage เป็นเสมือนข้อกำหนดของการรวบรวมกิ่งก้านสาขาความสัมพันธ์ที่สร้างภาพแทน ณ ปัจจุบันและนำเสนอความจริงที่อยู่ภายนอก

เมื่อนำมาพิจารณาที่ปรากฏการณ์การสร้างเรื่องเล่าข้ามสื่อผู้เขียนเห็นว่าในการศึกษาหรือการเก็บข้อมูลนั้นสิ่งที่ต้องให้ความสนใจเพิ่มคือส่วนที่สามซึ่งเป็นสิ่งที่มักถูกซ่อนเร้นหรือไม่มีความน่าสนใจ ทั้งนี้เพราะงานวิจัยที่ศึกษาการเล่าเรื่องข้ามสื่อส่วนใหญ่มักจะอธิบายให้เห็นลักษณะของเรื่องเล่าที่สร้างขึ้นกับสื่อที่ใช้ในการนำเสนอเรื่องเล่าซึ่งอาจเทียบได้กับส่วนที่หนึ่ง ของ method assemblage แต่ method assemblage ทำให้เราหันมาให้ความสำคัญกับทั้งสามส่วน และโดยเฉพาะส่วนที่สามซึ่งมักจะเป็นส่วนที่ไม่ถูกศึกษาหรือนำเสนอออกมา ทั้งนี้ผู้เขียนก็ไม่อาจจะระบุได้ว่าส่วนที่สามของปรากฏการณ์การสร้างเรื่องเล่าข้ามสื่อคืออะไร คงต้องปล่อยให้ข้อมูลที่พบ

ค่อย ๆ เผยสิ่งนั้นออกมา นอกจากนี้หากจะเริ่มต้นศึกษาปรากฏการณ์เรื่องเล่าข้ามสื่อ อาจจะต้องหนีออกจากปัญหาวิจัยแนวเดิม ๆ ซ้ำ ๆ ที่งานทางสื่อศึกษามักจะตั้งคำถามเช่น เรื่องเล่า xxx ถูกเล่า/สร้างต่อในสื่ออื่นในลักษณะใด เพราะหากตั้งคำถามเช่นนี้ก็คงหนีไม่พ้นการหาคำตอบด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาและวิเคราะห์สื่อที่นำเสนอ เพื่อให้เกิดปัญหาวิจัยใหม่ ๆ ที่น่าสนใจเราอาจจะต้องมองให้ไกลออกไปและมองย้อนกลับมาระหว่างทฤษฎีและหลักฐานเชิงประจักษ์เพื่อที่ว่าสิ่งนี้จะนำไปสู่การตั้งปัญหาวิจัยใหม่ที่มีความน่าสนใจ และด้วยคำถามวิจัยที่แปลกใหม่และน่าสนใจนี้ก็จะทำให้เราไม่ยึดติดอยู่กับวิธีการศึกษาวิธีใดวิธีหนึ่งมากเกินไปจนทำให้วิธีการศึกษานั้นนำไปสู่ข้อค้นพบที่ไม่มีอะไรแปลกใหม่ สำหรับการศึกษาร่องเล่าเรื่องข้ามสื่อไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าจากแอปพลิเคชันจอยลดาหรือเรื่องเล่าจากสื่อใด ๆ ก็ตาม ผู้เขียนคิดว่าเราจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการสำรวจปรากฏการณ์นั้นโดยมองจากแง่มุมต่าง ๆ ให้หลากหลายมากที่สุด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพของปรากฏการณ์ที่เป็นเชิงประจักษ์ผ่านข้อมูลตัวเลขต่าง ๆ เช่น จำนวนนิยายที่ได้รับความนิยมแบ่งตามตระกูลเนื้อหา หรือ จำนวนการพูดถึงนิยายเรื่องใดเรื่องหนึ่งในสื่อออนไลน์ซึ่งอาจจะค้นหาเบื้องต้นได้จากการเสิร์ชจากแฮชแท็ก (#) สิ่งเหล่านี้อาจจะเผยให้เห็นความน่าสนใจใหม่ ๆ และนำไปสู่การศึกษาร่องเล่าที่น่าสนใจมากขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

แดเนียล มิลเลอร์.(2560). *Why We Post: ส่องวัฒนธรรมโซเชียลมีเดียผ่านมานุษยวิทยาดิจิทัล*. (ฐณัฐ จินตานนท์, ผู้แปล.) กรุงเทพฯ: บุ๊คสเคป.

ภาษาอังกฤษ

Berlo, David K.(1960). *The process of communication; an introduction to theory and practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Kumar, N., & Rangaswamy, N. (2013). *The mobile media actor-network in urban India*. CHI '13.

Law, J. (2004). *After method: Mess in social science research*. New York, NY: Routledge.

Spöhrer, Markus & Ochsner, Beate. (2016). *Applying the Actor-Network Theory in Media Studies*. Information Science Reference.

Teurlings, J. (2013). *Unblackboxing production: what media studies can learn from actor-network theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

รายการออนไลน์

ปิยะดา ปริกัมศีล. *ตามไปคู่อุสรณ์สถานแห่งความรักของคุณหญิงกีรติที่นิทรรศการ Museum of Kirati*. 2560. สืบค้นจาก <https://www adaymagazine.com/articles/going-museum-kirati>.

Issaree. หมู Ookbee กับเบื้องหลังแอปนิยายแซท 'จอยลดา' ที่มียอดคลิก 1,000 ล้านครั้งต่อวัน . สืบค้นจาก <https://techsauce.co/tech-and-biz/exclusive-interview-application-joylada-with-ookbee/>
